

חינוך פרטי וניכור בישראל

רחל פסטרנק

החינוך הפרטי המתפתח בישראל הנו, במידה מסוימת, תולדה של ניכור לערכים הדומיננטיים בחברה הישראלית. במאמר יוצג חינוך פרטי על רקע לאומי (ערבים ויהודים), דתי (חרדים ודתיים לאומיים) ואידאולוגי (אנתרופוסופי).

קמו בתי ספר "ייחודיים" שהורים השתתפו במימונם והיו מעורבים בקביעת תכניות הלימודים ובבחירת התלמידים. בהמשך התפתח "חינוך אפור" שביטוי היה הקמת עמותות בבתי ספר ציבוריים, שבתחום אחריותם מימון פרטי של שעות לימוד נוספות על פי שיקולי ההורים.

האוטונומיה בחינוך, מתן האפשרות להורים לבחור את החינוך המתאים לילדיהם והפרטת החינוך עשויים לענות על ערכים של פלורליזם תרבותי מחד, אך מאידך עלולים לפגוע בשוויון ההזדמנויות.

בעשור האחרון קמה מערכת מורכבת של בתי ספר פרטיים הנבדלים בכמה אמות מידה: בגודלם – מכמה עשרות עד כמה מאות תלמידים, בתכניות הלימודים – לימודי דת יהודית – ממלכתי-דתי וחרדי, או אסלאמית או אידאולוגיות רוחניות ואנתרופוסופיות, במימון ההורים – מימון חלקי עד מימון מלא, בפיקוח משרד החינוך – מחוסר פיקוח בחינוך החרדי ועד פיקוח מלא בכל השאר ובמצב הרישוי – חלק קיבלו רישוי מלא וחלק עדיין מצויים בתהליך הרישוי.

בישראל, כתוצאה ממדיניות נאו-ליברלית, אין אפשרות למנוע פתיחת בתי ספר פרטיים ומימונם מתקציב ממשרד החינוך. להוציא את החינוך החרדי, קיים פיקוח ככולם והם חייבים ללמד את לימודי הליבה. קיימות כ-250 התארגנויות להקמת בתי ספר פרטיים, לא כולל את החינוך החרדי. מתוכם, כ-33% מיועדים לתחומים ספציפיים כמו איכות סביבה, ספורט, אמנות ומדעים; כ-50% לתחומים אידאולוגיים כמו ערכי סובלנות, ערכים הומניסטיים, דמוקרטיים ואנתרופוסופיים; 6% לתחומים טיפוליים כמו לקויות למידה וכ-11% לתחומי דת (Michaeli, 2008).

חינוך פרטי וניכור על רקע דתי ואידאולוגי

בחברה רב תרבותית ששוררים בה מתחים וקונפליקטים על רקע דתי, ערכי, אידאולוגי, לאומי או דתי יש וקבוצות המיעוט דוחות את התרבות החברתית-הכלכלית הדומיננטית. דחייה זו מוגדרת כניכור (Langman, 2006). לתחושת ניכור זו כמה מאפיינים: חוסר אוניברסליות להשפיע על התרבות הדומיננטית ועל מוסדותיה – בעיקר על מערכת החינוך, בידוד חברתי והסתגרות תרבותית. קבוצות מיעוט אלה חוששות ממצב שבו מערכת החינוך הציבורית המיועדת לכלל התלמידים, עלולה לחנך לאורח חיים ולאידאולוגיה המנוגדת לאורח חייהם ולכן הם מבקשים לבחור את תהליך החינוך והחברות של ילדיהם. בישראל, בדומה למדינות אחרות בעולם, מדובר בקונפליקט על רקע של דתיות – חרדים או דתיים לאומיים מול חילוניים, על רקע של לאום ותרבות – ערבים מול יהודים, או על רקע אידאולוגי – אנתרופוסופיה או אידאולוגיה אחרת מול חינוך להישגיות ולהשתלבות בחברה האזרחית. תחושת הניכור של ההורים מביאה אותם להתבדלות ולהסתגרות באורח החיים בכלל ובמערכת החינוך בפרט. ההורים בוחרים לילדיהם בתי ספר ההולמים את השקפתם האידאולוגית או הדתית שהיא שונה מזו הציבורית-ממלכתית.

חינוך פרטי, לצד החינוך הציבורי או בתוכו, הולך ומתפתח בישראל בדומה למדינות רבות בעולם. התפתחות זו נובעת מהתפשטות ההשכלה בכל שלביה ומההכרה בכוחה של ההשכלה לסייע לבניית הכלכלה, לבני האדם כפרטים ואף להגדלת ההרמוניה החברתית. התרחבות ההשכלה מתרחשת בשני תהליכים מקבילים: הגשת החינוך הציבורי לאזרחים רבים ככל האפשר, בד בבד עם תמיכה בהקמה ובפיתוח חינוך פרטי שלהורים חלק נכבד במימונו.

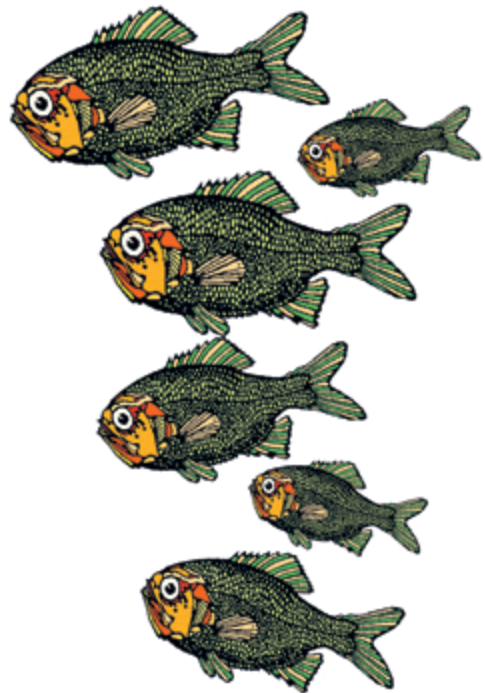
החינוך הפרטי צמח והתרחב בחברות תעשייתיות מתוך הכרה בתפקידו כסולם מוביליות מרכזי והכרחי. לכן הורים היו מוכנים להשקיע מכספם בחינוך, ולהעניק לילדיהם יותר ממה שהמערכת הציבורית מסוגלת להעניק. בישראל חלה עלייה של ממש בחינוך הפרטי במהלך העשור האחרון. הורים מתגבשים כעמותה ויוזמים פתיחת בתי ספר פרטיים לילדיהם.

מאמר זה מציג טענה שעל פיה גידול זה נובע במידה מסוימת, מתחושות ניכור לחברה הישראלית, לערכיה ולמדיניות משרד החינוך. טיעון זה מתבסס על מחקר רחב היקף שנערך עוד בשנת 1988 בארצות הברית על ידי West & Palsson שמצאו כי האינדיקטור הבולט לניכור הוא הבחירה בבתי ספר פרטיים.

חינוך פרטי בישראל

חינוך פרטי בישראל החל להתפתח בתחילת שנות השמונים בתמיכת משרד החינוך, שהכריז על מדיניות ה"אוטונומיה בחינוך" לאחר ארבעים שנה של הפעלת מדיניות ה"שוויון בחינוך". עיקרה של המדיניות החדשה היה החלשת הקשר שבין בית הספר למערכת החינוך הריכוזית והדגשת הקשר שבין החינוך לסביבתו החברתית. השינוי הארגוני התבטא בביזוריות מרכזית לעומת הריכוז והאחידות. רעיון האוטונומיה בחינוך היה תוצאה בלתי נמנעת של השינוי שפקד את החברה הישראלית: מחברה סוציאליסטית מתהווה שמטרתה גיבוש לאומי ו"כור היתוך" לחברה ליברלית-קפיטליסטית מתגבשת הדורשת יתר מעורבות והשתתפות אזרחים במערכות חיים מגוונות. מדיניות האוטונומיה שאפה לביזור ארגוני והעתקת מוקד הכוח ממערכת החינוך המרכזית לבתי הספר, ובכך המדינה איבדה את כוחה להחליט על מדיניות גלובלית, חברתית וערכית. בנוסף, לבית הספר האוטונומי ניתנה האפשרות לקבוע את דרכו הפדגוגית ואת תכניות הלימודים המתאימות לו. לאחר עשור של הפעלת מדיניות האוטונומיה ובאותו כיוון אידאולוגי חינוכי, משרד החינוך הישראלי אימץ את מדיניות "בחירת ההורים" שמשמעותה המרכזית הייתה מתן הזכות להורים לקבוע את בית הספר המתאים לילדיהם. בחירה זו באה אף לידי ביטוי בכוח ובסמכות להשפיע על המרכיבים הערכיים והתוכניים של תכנית הלימודים, על שיטות החינוך ועל התנהלות בית הספר (Pasternak, 2003).

מדיניות האוטונומיה בחינוך וחופש הבחירה בחינוך סללו למעשה את הדרך להתפתחותו המואצת של החינוך הפרטי בישראל. תחילה

ו-173 חטיבות ביניים וחיבה עליונה (CBS, 2011). החברה הדתית-לאומית שולחת את ילדיה לחינוך הממלכתי-דתי. להבדיל מהחברה החרדית, החברה הדתית-לאומית מקבלת את מוסדות המדינה אך מסתגרת בחינוך בעל צביון דתי, נוסף ללימודי הליבה הכלליים. הנטייה להתבדלות ולהסתגרות נמוכה יותר מזו של החברה החרדית אך בכל זאת קיימת בחינוך, בדיוור, באמצעי התקשורת ובמזון. הקהילה הדתית-לאומית אמנם משרתת בשירות הלאומי ובצבא אך משתלבת בחברה הישראלית תוך שמירה על אורח חיים דתי ולאומי (Pasternak, 2003).

חינוך ערבי: קיימים כ-901 מוסדות חינוך הנמצאים בפיקוח מלא של משרד החינוך. מתוכם 546 יסודיים, 355 יסודי וחיבה עליונה. האוכלוסייה הערבית מהווה כ-20% מהאוכלוסייה בישראל ולה כ-20% ממוסדות החינוך (CBS, 2011).

הקהילה הערבית בישראל מהווה מיעוט הנבדל מהרוב היהודי בדת (מוסלמים, נוצרים ודרוזים) ובאורח החיים (מסורתי לעומת מערבי). רמת ההשכלה נמוכה יותר בכל שלבי החינוך והמיצב הסוציו-אקונומי נמוך.

הקהילה הערבית, בדומה לקהילה החרדית, מאופיינת בהתבדלות ובהסתגרות מכוונת מהחברה היהודית, שאף היא תורמת להסתגרות זו (Smootha, 2002).

התבדלות זו באה לידי ביטוי בדיוור, בתקשורת, ובמערכת חינוך הממומנת ומפוקחת על ידי משרד החינוך. ערביי ישראל טוענים לקיפוח בכל תחומי החיים בכלל ובחינוך בפרט, ומחקרים לאורך השנים מעידים על הסתגרות על פי זהותם התרבותית-פולטינית ועל תחושת ניכור מהחברה הישראלית (Ayalon & Sagy, 2011).

החינוך הפרטי הוקם על ידי גופים דתיים ובמימון של בעלי יכולת כלכלית (בעיקר ערבים נוצרים).

בישראל מדובר בארבע קבוצות חברתיות מרכזיות המאכלסות את החינוך הפרטי:

חינוך חרדי: קיימים כ-1300 מוסדות חינוך חרדים המקבלים מימון ממשרד החינוך ואין עליהם פיקוח (לעומת כ-1044 מוסדות חינוך יהודים וערכים שלגביהם קיים פיקוח). הלימודים הם לימודי דת ורק כ-8.8% זוכים לתעודת בגרות.

מכאן נראה כי האוכלוסייה החרדית מהווה כ-8% מהאוכלוסייה בישראל, 41% מהתלמידים במערכת החינוך הם חרדים ולה כ-30% ממוסדות החינוך (CBS, 2011). החינוך החרדי ממומן מכספי המדינה אך מתנהל באופן פרטי. בתוכו נמצא ארבעה סוגי מוסדות: מדרשה לבנות, הסדר, כולל וישיבה גבוהה.

החברה החרדית מאופיינת באדיקות דתית, בהתבדלות ובהסתגרות מכוונת מהחברה הלא-חרדית, וזאת מתוך מטרה לשמר את ערכיה המסורתיים מפני חדירת תרבות המערב וערכים שאינם מקובלים עליה. התבדלות זו באה לידי ביטוי בדיוור נבדל, בהקמת מערכת חינוך לקהילה בלבד (מגן הילדים ועד להשכלה גבוהה), באי השתתפות בשירות לאומי ובצבא לבנות ולבנים, בשימוש בשפת האידיש) בבתי הספר של החרדים האשכנזים), בבניית אמצעי תקשורת לקהילה כמו עיתונות, רדיו וטלוויזיה וטאבו על צפייה בטלוויזיה הכללית, באכילת מזון מרשתות המייצרות לקהילה, בהפרדה מגדרית במערכת החינוך, בבתי הכנסת ואף במרחב הציבורי כמו אוטובוסים ושטחי ציבור ובהימנעות מכוונת מהשתתפות באירועים אזרחיים בעלי הווי חילוני כמו טקסים לאומיים. לחברה החרדית מאפיינים סוציו-אקונומיים נמוכים והשתלבותה במערך העבודה נמוך ביותר. מצב זה מבטא יחס של ניכור מרבי למדינת ישראל, לערכיה ולמוסדותיה (Finkelman, 2011).

חינוך ממלכתי-דתי: קיימים כ-720 מוסדות חינוך השייכים לזרם הדתי ונמצאים בפיקוח מלא של משרד החינוך. מתוכם 415 בתי ספר יסודיים, 14 חטיבות ביניים, 82 חטיבה עליונה בלבד (י-י"ב)

מקורות

- Ayalon, A., & Sagy, S. (2011). Acculturation attitudes and perceptions of collective narratives. The case of Israeli-Arab youth. *Youth & Society, 43*(3), 819-844.
- Brendbekken, M. (2002). Beyond voodoo and Anthroposophy in the Dominican-Haitian borderlands. *Social Analysis, 46*(3), 31-74.
- Central Bureau of Statistics. (2011). *Statistical Abstract of Israel*, No. 62. (Jerusalem: The State of Israel).
- Finkelman, Y. (2011). Ultra-Orthodox/Haredi education. *International Handbook of Religion and Education, 5*(3), 1080-1063.
- Langman, L. (2006). Globalization, alienation and identity: A critical approach. In L. Langman & D. Kalekin-Fishman, (Eds.), *The Evolution of Alienation* (pp. 179-201), Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Michaeli, N. (2008). Pedagogical aspects of privatization in education (in Hebrew). *Mifne, 58*, 27-32.
- Pasternak, R. (2003). Education in Israel. In E. Ya'ar & Z. Shavit (Eds). *Trends in Israeli Society, 2*, (pp. 899-1011) (in Hebrew). Tel-Aviv: The Open University.
- Smooha, S. (2002). The model of ethnic democracy: Israel as a Jewish and democratic state. *Nations and Nationalism, 8*(4), 475-503.
- West, E. G. & Palsson, H. (1988). Parental choice of school characteristics: Estimation using statewide data. *Economic Inquiry, 26*(4), 725-740.

חינוך אנתרופוסופי: קיימים כ-70 גנים ו-17 בתי ספר אנתרופוסופיים יסודיים ותיכונים שהם כ-2% ממוסדות החינוך בישראל.

אידאולוגיה זו שונה ביותר מזו של מערכת החינוך הציבורית ההישגית והתחרותית, שבה הילדים נמדדים ונבחנים על בסיס קריטריונים וסטנדרטים לאומיים ובין-לאומיים. בעוד שהחינוך הממלכתי מבוסס על האצת תהליכים חינוכיים בקרב התלמיד המצוי, החינוך האנתרופוסופי דוגל דווקא בהאטתם. מדובר בחינוך אליטיסטי-ייחודי, כשייתר ויותר הורים מעדיפים לבחור בו כמסגרת חינוכית פרטית. שכר הלימוד בו גבוה (כשכר לימוד אוניברסיטאי) ונע בין 1,300 ל-1,500 שקל (220-375 דולר) בחודש. המניע להנהגתו הוא הרצון להתנתק ולהתבדל ממערכת הממלכתית, שלא הצליחה לתת מענה הולם לצורכי התפתחותו החינוכית של הילד.

לסיכום, נראה כי החינוך הפרטי המתפתח בישראל הוא במידה מסוימת תולדה של ניכור לערכים העיקריים השולטים בחברה הישראלית. אין להתעלם מכך שבתי ספר פרטיים מסוימים מכוונים להגברת המצוינות וההישגיות, אך מרבית ההורים שבחרים בחינוך פרטי שואפים להעניק לילדיהם אידאולוגיה וערכים הנבדלים מאלו השוררים במערכת החינוך הממלכתית-ציבורית. ביסוסה של מערכת חינוך פרטית על רקע תחושות ניכור אלה עלולה למסד ולשעתק את הניכור לדורות הבאים, ולהעמיק את השעמים החברתיים-כלכליים בחברה.

